

8. Неперервна професійна освіта: проблеми, поуки, перспективи: [монографія] / за ред. І.А.Зязюна. – К. : Віпол, 2000. – 636с.

9. Щедровський Г.П. Філософія. Наука. Методологія / Георгій Петрович Щедровицький. – М. : Шк. Культ. Політики, 1997. – 656с.

Отримано 20.06.2014 р.

УДК: 316.454.52:331.102.2:331.548

Паскевська Ю.А.°

Запорізький національний університет, кандидат психологічних наук, доцент (м.Запоріжжя)

ТЕХНОЛОГІЇ МОВЛЕННЄВОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ У СИСТЕМІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У статті обґрунтовано необхідність формування мовленнєвої компетентності майбутніх психологів та їх мовленнєвої культури у процесі фахової мовленнєвої підготовки. Викладено технології та умови організації навчального процесу з мовленнєвої підготовки майбутніх практичних психологів. Представлено структуру практикуму із основ мовленнєвої компетентності психолога як результат використання діалогічного підходу у системі професійної підготовки у вищому навчальному закладі.

Ключові слова: мовленнєва культура, мовленнєва підготовка, мовленнєва компетентність психолога, діалогічний підхід, спеціально-організоване навчання

В статті обґрунтовано необхідність формування речової компетентності майбутніх психологів та їх речової культури в процесі професійної речової підготовки. Изложены технологии и условия организации учебного процесса по речевой подготовке будущих практических психологов. Представлено структуру практикума по основам речової компетентності психолога як результату застосування діалогічного підходу в системі професійної підготовки в вищому навчальному закладі.

Ключевые слова: речевая культура, речевая подготовка, речевая компетентность психолога, диалогический подход, специально-организованное обучение

The article substantiates a necessity of speaking competence formation in future psychologists and their speech culture development in the process of professional speech training. Technologies and conditions of educational process organization in the field of speech training of future applied psychologists have been represented. The structure of speech competence practicum for Psychology students as a result of using dialogic approach in the system of professional training in higher school has been submitted.

Keywords: speech culture, speech training, speech competence of a psychologist, dialogic approach, specially arranged education

Актуальність дослідження проблеми зумовлена сучасним станом розвитку науки, пов'язаним із зростанням вимог до формування висококваліфікованого фахівця психолога. Наразі його професійне становлення відбувається в процесі підготовки у вищому навчальному закладі. Сучасна ж ситуація вимагає нових наукових підходів для визначення змісту та структури цієї

підготовки, яка має відповідати перспективним потребам даного ступеню розвитку суспільства.

В останні роки розробленню цієї проблематики приділяється велика увага багатьох науковців. Серед вагомих є праці С.Д. Максименка, Н.В. Чепелєвої, О.Ф. Бондаренко, Л.Г. Долинської, З.Г. Кісарчук, Ж. Вірної та інших. У сферу активного вивчення дослідників входить коло питань: розробка освітньо-кваліфікаційної характеристики сучасного психолога (С.Д. Максименко), формування професійної компетентності в процесі вузівської підготовки психолога-практика (Н.В. Чепелєва, Н.Ф. Шевченко), використання діалогічно – орієнтованого підходу в системі підготовки практичних психологів (Н.І. Пов'якель, Н.В. Чепелєва), перебудова змісту, форм й методів підготовчого процесу (С.Д. Максименко, В.Г. Панок, Н.В. Чепелєва), виокремлення вимог до особистості практичного психолога (О.Ф. Бондаренко, Ж. Вірна, Л.В. Долинська, Н.В. Чепелєва, Є.В. Чорний), формування спрямованості майбутнього практичного психолога на оволодіння практичними знаннями, уміннями і навичками, а також психолого-педагогічними знаннями у цілому (С.В. Яремчук), використання активних та інтеракційних методів навчання, різноманітних тренінгів (П.П. Горностай, Л.В. Долинська, Т.С. Яценко), формування особистісної позиції у процесі освоєння спеціальності психолога (І.А. Слободянюк, Н.І. Пов'якель); розвиток рефлексивних здібностей як елементу освіти майбутніх практичних психологів у вузі (Н.І. Пов'якель).

Натомість, одним з важливих напрямків є мовленнєва підготовка майбутніх психологів у структурі освітньо-кваліфікаційної підготовки, адже у процесі професійної взаємодії психолог переводить своє розуміння, інтуїції, почуття й переживання у понятійні форми, які виражаються у словах, артикулюються, транслюються через мовлення. Рівень володіння мовленням визначає мовленнєву компетентність фахівця, яка тісно пов'язана з іншими складовими професійної компетентності, пронизує й інтегрує їх, формуючись упродовж усіх етапів навчання та професіоналізації.

Як складова професійної компетентності мовленнєва компетентність складається з комплексу знань, вмінь та навичок, що забезпечують можливість сприймати, розуміти й створювати тексти, які містять виражену специфічними засобами мови інформацію, що стосується об'єкта його професії, а також зберігати таку інформацію у пам'яті та обробляти її у ході мисленнєвих операцій.

Причому, психологічними передумовами як здатності до професії, так і в цілому готовності майбутнього психолога до професійної діяльності, вважають високий рівень їх професійної культури, центральною ланкою якої є психологічна культура. Найважливішою ж складовою психологічної культури особистості психолога є культура мовлення, яка передбачає вміння використовувати різноманітні засоби та методи впливу на клієнта, вміння вести діалог із клієнтом, включає орієнтацію на партнера як рівноправного суб'єкта спілкування, цілковите взаєморозуміння [1]. У зв'язку з цим, актуальною, на наш погляд, є спроба розглянути процес організації та умов мовленнєвої підготовки майбутніх психологів, яка спрямована на формування вміння психологів практично вирішувати задачі, пов'язані із мовленнєвою взаємодією у майбутній професійній діяльності як спеціальної здатності. Саме в останньому й полягає основна **мета даної роботи**.

На сьогодні нами на кафедрі практичної психології Запорізького національного університету розроблено та впроваджено у навчальний процес практикум з мовленнєвої підготовки психологів, який власне й містить у собі технології розвитку професійної культури мовлення. Він являє собою імітаційну модель становлення та розвитку мовленнєвої компетентності майбутнього психолога, шлях сходження від «Я-не фахівець» до «Я-початківець», містить інтегровану спільну діяльність викладача та студента.

При розробці практикуму ми враховували те, що внаслідок навчання має не просто забезпечуватися засвоєння певної системи знань, умінь та навичок (функціональний розвиток), а концептуальний розвиток особистості, який знаходить своє вираження у розширенні та поглибленні уявлень і понять про оточуючу дійсність, у формуванні цінностей, смислових утворень особистості, у збагаченні власної концепції життя та освоєнні технологій її практичної реалізації. Дослідницька модель конкретизує процес розвитку мовленнєвої компетентності майбутніх психологів як становлення синтезу структурних компонентів, відображає цілісність явища на різних рівнях (пізнавальному, поведінковому, емоційному) в умовах діалогу та шляхом висловлювань як безпосереднього засобу реалізації мовленнєвої компетентності, які репрезентуються у вигляді мовленнєвих стратегій психолога й визначають, врешті решт, мовленнєвий вплив як засіб психологічного впливу у наданні ефективної психологічної допомоги. Ступінь сформованості структурних компонентів відбиває рівень сформованості мовленнєвої компетентності майбутніх психологів. Структурні компоненти рівнів мовленнєвої компетентності психолога розуміються як психологічні складові, які визначають міру успішності розвитку професійно достатнього рівня його мовленнєвої компетентності.

Програма практикуму передбачає ряд послідовно вибудованих тематичних занять, кожне з яких включає такі форми роботи:

1. Засвоєння теоретичного матеріалу. Така форма роботи дає можливість співвіднести теоретичні положення з раніш набутим досвідом. На наш погляд, щоб бути ефективним, психологічне знання повинно передаватися як світогляд, тобто передаватися: 1) контекстно, системно, що передбачає діалогічність надання іншій людині своєї картини світу – у зіткненні з іншими точками зору; 2) розпредмечено, тобто розглядання знань повинно відбуватися у контексті особистісних смислів, що створюються людьми, важливою умовою цього є персоніфікація, індивідуалізація контакту з іншою людиною; 3) як знання “тут і тепер”, опосередковуючи актуальну мовленнєву взаємодію з тим чи іншим конкретним студентом, а також маючи чіткий соціально – психологічний контекст.

2. Письмове завдання з самоаналізу власних мовленнєвих знань та вмінь, яке покликане активізувати всі процеси усвідомлення. Такий самоаналіз доцільно проводити у формі конкретних завдань та вправ, метою яких є допомога кожному проникнути у свій внутрішній світ.

3. Обмін досвідом, який базується на принципах зворотного зв'язку та вербалізованої рефлексії. Така форма є надзвичайно важливим методичним і розвивальним елементом навчальної програми. Поділитися досвідом означає говорити в присутності інших про те, що він відчуває у даний момент. Важливим елементом при самоаналізі та обміні досвідом є вміння слухати, оскільки вслуховуючись у слова інших стає можливим відкрити істинні почуття та

переживання. Отже, така форма роботи сприяє розвитку перцептивно–емпатійної ввірної мовленнєвої компетентності психолога.

4. Психогімнастичні вправи, які, залежно від змісту заняття можуть бути вербальними та невербальними, виконуватись у невеликих групах по 2-3 учасника або всією групою. Цінність психогімнастичних вправ полягає в тому, що вони дозволяють підключити для усвідомлення одного і того ж переживання, однієї й тієї ж проблеми різні рівні психічного відображення.

При побудові практичних вправ ми керувалися міркуванням, про те, що певні типи вправ визначаються тим, для якого виду знань вони призначені. Потрібно розрізняти такі типи вправ: вправи для засвоєння матеріалу та вправи для засвоєння дій. Для першого типу вправ характерним є відтворення матеріалу, а для другого – відтворення дій над матеріалом. Психогімнастичні вправи передбачають осмислене засвоєння навичок, у разі якого початковий етап засвоєння дій відбувається за участю різноманітних розумових операцій: аналізу (ситуацій, семантики слів тощо), порівняння, класифікації, узагальнення. У структурі мовленнєвих навичок професійного психолога нами виокремлюються граматичні, синтаксичні та семантичні навички, оволодіння якими проходить у чотири етапи: а) ознайомлення з типом фрази, матеріалом і діями; б) засвоєння окремих дій; в) засвоєння системи дій; г) введення навички до складу мовленнєвої діяльності.

У засвоєнні вказаних навичок враховані загальні закономірності їх розвитку – необхідність системи вправління у діях, автоматизація навичок, включення їх у діяльність, інтерференція і перенесення правило-відповідних розумових дій, - відбір матеріалу, використання правил та алгоритмів. Отже, мовленнєва психогімнастика покликана підготувати студента-психолога до розв'язання комунікативних задач, навчити орієнтуватися в нестандартних психологічних ситуаціях. В результаті такої роботи також розширюються можливості усвідомлення, з'являються нові грані сприймання проблеми.

5. Моделювання ситуацій майбутньої професійної діяльності у рольових іграх на етапі навчання включає у себе зміну та ускладнення ролей, забезпечує оптимальне заміщення непродуктивних форм поведінки більш продуктивними та підвищує ефективність засвоєння останніх, а формування та розширення репертуару ролей майбутньої професійної діяльності веде до набуття свободи соціальної ролі професіонала, становлення стійкої професійної позиції психолога. Крім того, аналіз, конструювання, обговорення та програвання реальних професійних висловлювань у різних ситуаціях взаємодії з клієнтом дають можливість навчитися будувати психотерапевтично правильні висловлювання. Окремі реальні ситуації можуть бути вичленені викладачем та використані як наочні моделі для навчання студентів ситуаційно-аналітичним навичкам.

6. Домашнім завданням є продовження самоаналізу та реєстрація результатів самоспостережень власних проявів мовленнєвої компетентності.

Виступаючи компонентом фахової підготовки, практикум дозволяє вирішувати наступні завдання: - сприяти актуалізації та усвідомленню студентами власного мовленнєвого потенціалу; - забезпечення поглиблення та систематизації знань, понять з основ мовленнєвої компетентності психолога й розкриття їх змісту; - сприяти розвитку професійного становлення особистості студента та набуттю професійно-важливих якостей; - сприяти формуванню

професійної позиції та професійної рефлексії; - сформувати професійний спосіб бачення проблемної ситуації та адекватного її вирішення, а також сприяння формуванню професійної ідентифікації та розширенню свідомості.

Успіх мовленнєвої підготовки майбутніх психологів залежить, на нашу думку, від здійснення концептуальної єдності змісту, форм, методів навчання. Така підготовка має створювати умови для поєднання як наукового, так й практичного знання. Це знаходить своє пояснення у специфічності професійної діяльності психолога, оскільки він має справу з реальною людською проблемою, а не з ідеалізованим об'єктом. У цьому аспекті ми спираємось на розуміння Н.Ф.Шевченко, що психолог працює не з життєвою ситуацією клієнта, не з її трансформацією, а з переживаннями, з системою цінностей, стосунків і станів людини, тобто, не з реальною, а з психологічною ситуацією, - з розумінням та інтерпретацією власної життєвої ситуації клієнтом. Психологічна реальність конститується психологом і включає: психічні феномени, їх пояснювальні моделі, психологічну практику і психіку, яка в цю практику включена; міфи і теоретичні уявлення про природу психічного. Науковець наголошує, що психолог повинен постійно здійснювати рефлексивно-творче зусилля [2,с.21].

Так, зміст мовленнєвої підготовки спрямований на фіксування, з одного боку, психологічного змісту майбутньої професійної діяльності (тобто предмета, засобів, способів, продукту і результату, специфічних для мовленнєвої діяльності) і потреби як передумови будь-якої діяльності. З іншого боку, передбачає аналіз процесуальної сторони (фазовості) і зовнішньої структури (чи операціонально-мотиваційних планів діяльності за О.О. Леонтьєвим).

Організація психолого-педагогічного процесу з мовленнєвої підготовки майбутніх практичних психологів відбувається у відповідності до нового підходу у навчанні, на відміну від традиційного, а саме спрямована на побудування учбової діяльності, яке віддає перевагу проблемному усвідомленню та комбінуванню замість засвоюванню студентами вже готового обробленого викладачем матеріалу. Саме специфічною особливістю практичних занять є їх проблемно-пошукова спрямованість, зорієнтованість на отримання індивідуально значущих результатів. Оскільки під час таких занять основна увага зосереджується не на змістовній, а на динамічній стороні навчання, то і продуктами процесу стають не стандартні знання, а рефлексивні, які пройшли через власний досвід суб'єкта через актуалізацію його переживань, інтелекту та поведінки.

Разом із тим, накопичення та осмислення нового досвіду студентами, перебудова їх мотивів й ціносних установок здійснюється не шляхом прямого, лінійного впливу, певної тенденційності навчання, а за рахунок забезпечення студентів науково грамотними засобами обробки учбового матеріалу. Засвоєння засобів організації нової пізнавальної інформації дозволяє вивчати світ й себе не на буденному, конформному, індивідному рівні, а на основі узагальненого теоретичного погляду на неї на світоглядному рівні, усвідомлено ставити як професійні цілі, так й життєві та досягати їх ефективного здійснення. У основі такої позиції щодо структурування навчального процесу лежить розуміння значення „індивідного засобу цінісно-сислової орієнтовки” та ролі орієнтовної основи дій у вирішення не лише учбових, але й життєвих завдань [3].

З нашої точки зору, найбільш ефективним підходом при мовленнєвій підготовці практичних психологів є діалогічний підхід, який забезпечує

комунікацію цінностей та професійних смислів від викладача до студента завдяки рефлексивним механізмам навчального процесу. Різні його напрями розробляються А.Ф.Копйовим, Т.А.Флоренською, Н.В.Чепелевою, Т.П.Юрченко. Діалогічна стратегія взаємодії викладача та студента ґрунтується на повноцінності та принциповій рівності спеціально організованого навчального середовища [4].

Застосування можливостей діалогічного підходу у процесі професійного становлення майбутніх психологів забезпечує необхідні умови для створення психоконсультативного простору „психолог-клієнт”, в якому майбутній фахівець набуватиме можливості безпосередньо взаємодіяти із структурою психосемантичного тексту клієнта та будувати власний текст впливу. Саме у діалозі психолога і клієнта мовлення набуває особливого значення, виступаючи як основа для формування конкретних психологічних дій. У ньому встановлюється загальне мовленнєве поле, у якому зустрічається, досліджується та змінюється різна смислова реальність. Втілення смислу у мовленні є, по – перше, актом знаходження себе і опредмечування своєї присутності, а по – друге, дією, що спрямована на те, щоб бути почутим та зрозумілим. Саме такий простір забезпечує успішний розвиток професійної компетентності майбутнього психолога взагалі та розвиток мовленнєвої компетентності зокрема. Діалогічні стосунки не лише виконують дидактичні функції у навчальному процесі, а й набувають розвиваючого ефекту за умов використання перцептивно-рефлексивних здібностей учасників взаємодії.

Висновки. Виступаючи новітньою технологією навчання, діалогічний підхід у психолого-педагогічному процесі надає можливість майбутнім психологам не лише вдосконалювати мовленнєву компетентність як складову професійної компетентності, а й розвивати особистий творчий потенціал та продуктивно займатися самовдосконаленням. Крім того, такий підхід передбачає інтеріоризацію зовнішніх потреб професії, свідомий розвиток та удосконалення на цій основі професійно – важливих мовленнєвих якостей, вмій, знань, психологічних особливостей мовленнєвої діяльності.

Список використаних джерел

- 1.Чепелева Н. В. Формування професійної компетентності в процесі вузівської підготовки психолога – практика / Н.В. Чепелева // Актуальні проблеми психології. Наук. записки Інституту психології ім. Г.С. Костюка. – К.,1999, Вип.19.- С.271 –278.
2. Шевченко Н.Ф. Професійна свідомість психолога: методологічний та прикладний аспекти / Н.Ф. Шевченко // Проблеми сучасної психології. Зб.наукових праць Інституту психології ім. Г.С.Костюка НАПН України та Державного вищого навчального закладу «Запорізький національний університет» / За ред. С.Д. Максименка, Н.Ф.Шевченко, М.Г.Ткалич. - Запоріжжя: ЗНУ, 2012. – С.16-23.
3. Залесский Г.Е. Ценностно-мотивационные аспекты деятельности теории учения / Г.Е. Залесский // Вестник Моск. ун-та. Сер. 14. Психология. – 1998. - №2. –С.58-67.
4. Чепелева Н.В., Пов”якель Н.І. Діалогічно-орієнтований підхід в системі підготовки практичних психологів //Вісник Тернопільського експериментального інституту педагогічної освіти. – Тернопіль, 1996.-С.29-31
5. Максименко С.Д., Ільїна Т.Б. До проблеми розробки освітньо – кваліфікаційної характеристики сучасного психолога /С.Д.Максименко, Т.Б.Ільїна // Практична психологія та соціальна робота. - № 1. – 1999. – С. 2-6.

Отримано 20.06.2014 р.